

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ**

КАСЬЯНОВА НАТАЛІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 658:005.2

**УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ
КУМУЛЯТИВНОГО ПІДХОДУ**

Спеціальність 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Донецьк – 2012

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті економіки промисловості Національної академії наук України (м. Донецьк) у відділі проблем моделювання економічних систем.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор
Лепа Роман Миколайович,
Інститут економіки промисловості НАН України (м. Донецьк), завідувач відділу проблем моделювання економічних систем.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Алексєєв Ігор Валентинович,
Національний університет «Львівська політехніка» МОНмолодьспорту України, завідувач кафедри фінансів;

доктор економічних наук, професор
Булеєв Іван Петрович,
Інститут економіки промисловості НАН України (м. Донецьк), завідувач відділу проблем економіки підприємств;

доктор економічних наук, професор
Раєвська Олена Валентинівна,
Харківський національний економічний університет МОНмолодьспорту України, завідувач кафедри статистики та економічного прогнозування.

Захист відбудеться *"30" березня 2012 р. об 11 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.151.01 в Інституті економіки промисловості НАН України за адресою: 83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту економіки промисловості НАН України за адресою: 83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 77.

Автореферат розісланий *"24" лютого 2012 р.*

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.М. Кузьменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблеми, пов'язані з управлінням розвитком підприємства, набули особливої актуальності в Україні починаючи з другої половини 90-х років. Зовнішніми спонукальними мотивами стали загальносвітові процеси, зокрема тенденції до глобалізації та корпоратизації світової економіки. Внутрішні мотиви об'єктивно виникли в результаті масової приватизації. До того ж, вітчизняна економіка вступила в таку стадію, коли відсутність науково обгрунтованої стратегії розвитку стає реальною перешкодою на шляху успішної діяльності підприємств.

У сучасних умовах усе більше уваги приділяється дослідженню проблем розвитку саме промислових підприємств. Пояснюється це тим, що проблема збереження та зміцнення промисловості безпосередньо впливає на національну економіку, зовнішню політику, соціальну стабільність, темпи науково-технічного прогресу, а також дозволяє укріплювати національні інтереси країни. Проте вітчизняною промисловістю втрачена ціла стадія науково-технічного прогресу – випуск високотехнологічної продукції. Як наслідок, інвестиційний процес у пріоритетних з погляду сучасного міжнародного розподілу праці у сферах економіки (електроніка, обчислювальна техніка, інформатика тощо) реалізується з використанням переважно імпортного устаткування. Все це призвело до поглиблення кризи у промисловості України, що може призвести до втрати її структуроутворюючої ролі, до різкого скорочення ринків збуту промислової продукції. Актуальність розгляду проблеми розвитку підприємства підсилюється в умовах кризи у зв'язку з тим, що розвиток економіки країни залежить від результатів господарської діяльності кожного конкретного підприємства.

Проблеми управління розвитком промислового підприємства розглядалися в наукових працях відомих зарубіжних, вітчизняних вчених та економістів-практиків. Слід зазначити вагомий внесок у вирішення окремих аспектів проблеми розвитку економічної системи таких учених, як Д. Белл, О.О. Богданов, Н.Вінер, В.М. Геєць, Дж.К. Гелбрейт, С.Ю. Глазьев, В.М. Гриньова, О.А. Єрохіна, Дж. Кларк, М.Д. Кондратьєв, Ю.Г. Лисенко, Д.С. Львов, В.І. Ляшенко, У.К. Мітчелл, М.М. Моїсєєв, Р. Нельсон, І.Р. Пригожин, У.У. Рос-тоу, Г. Спенсер, Е. Тоффлер, М.П. Годаро, Дж. Форестер, Р. Фрімен, Г. Хакен, Й.А. Шумпетер. Особливостям управління промисловим підприємством присвятили свої дослідження О.І. Амоша, І.В. Алексєєв, Я.Г. Берсуцький, А.Я. Берсуцький, І.П. Булеєв, В.П. Вишневський, А.Е. Воронкова, В.М. Забродський, М.І. Іванов, М.О. Кизим, М.М. Лепа, Р.М. Лепа, О.І. Пушкар, О.В. Раєв-нева, О.М. Тридід, Ю.І. Яковець.

Відаючи належне науковому та практичному значенню праць названих авторів, необхідно підкреслити, що певне коло завдань концептуального, методологічного та методичного характеру залишилося недостатньо розвину-тим. Так, потребують подальшого дослідження методологія управління розвитком підприємства, що повинна передбачати особливості діяльності суб'єктів господарювання в умовах кризи, врахування нестабільності зовнішнього середовища, зміна парадигми розвитку промислових підприємств відповідно до світових процесів. Особливої уваги потребує вдосконалення механізму управління розвитком підприємства, що повинно врахувати нелінійний

характер перебігу економічних процесів, зміну концепції розвитку господарюючих суб'єктів в умовах кризи, суттєве підвищення агресивності та непередбачуваності конкурентного середовища, у якому розвивається підприємство. Необхідність подальших досліджень у сфері окреслених проблем обумовила вибір теми дисертації, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт Інституту економіки промисловості НАН України за темами «Фінансово-економічний механізм регуляції розвитку промислового виробництва» (номер державної реєстрації 0107U009796, 2007-2010 рр.), де визначено проблеми розвитку підприємств машинобудівної галузі, сформульовано особливості стратегічного управління розвитком машинобудівних підприємств, удосконалено механізм стратегічного управління потенціалом промислового підприємства; «Управління розвитком промисловості в умовах системних дисбалансів» (номер державної реєстрації 0110U000380, 2010-2013 рр.), у рамках якої автором розроблено науково-методичні положення щодо управління станом нерівноваги підприємства в умовах системних дисбалансів.

Крім того, дослідження виконувалися в межах науково-дослідних робіт Донецького університету економіки та права за темами «Управління ефективністю господарської діяльності підприємства» (номер державної реєстрації 0102U004292, 2001-2005 рр.), у якій запропоновано динамічну модель оцінки інтегрального показника рівня стратегічного потенціалу підприємства; «Моделювання системи розвитку машинобудівного комплексу Донецького регіону» (номер державної реєстрації 0106U011121, 2006-2009 рр.), у рамках якої обґрунтовано використання кумулятивного підходу до управління розвитком машинобудівних підприємств, запропоновано алгоритм визначення точок біфуркації функціонування підприємства; «Стратегічне управління сталим розвитком соціально-економічних систем регіону» (номер державної реєстрації 0106U011122, 2006-2010 рр.), автором розроблено механізм стратегічного управління розвитком промислового підприємства в умовах кризи.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад, розробка методичного забезпечення та практичних рекомендацій щодо реалізації механізму управління розвитком промислового підприємства на основі кумулятивного підходу в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Досягнення означеної мети зумовило необхідність постановки та вирішення таких завдань:

проаналізовано стан та тенденції розвитку економіки України, визначено джерела економічного зростання;

визначено проблемні риси та недоліки існуючої системи управління розвитком промислових підприємств та обґрунтовано необхідність її вдосконалення;

узагальнено економічні категорії та методологічні підходи до управління розвитком промислового підприємства, проаналізовано сучасні теорії розвитку економічних систем, визначено їх особливості та обґрунтовано можливість використання для управління розвитком промислових підприємств;

розроблено концепцію та механізм управління розвитком промислового підприємства на основі кумулятивного підходу до формування стратегії розвитку підприємства;

розроблено модель формування та оцінки потенціалу розвитку промислового підприємства;

запропоновано механізм управління біфуркацією промислового підприємства, розроблено економіко-математичну модель управління біфуркацією, обґрунтовано можливість її використання;

запропоновано економіко-математичну модель прийняття управлінських рішень щодо вибору стратегії розвитку промислового підприємства;

запропоновано шляхи вдосконалення організаційної структури промислового підприємства;

розроблено інформаційну модель механізму управління розвитком підприємства на основі використання кумулятивного підходу;

проведено апробацію механізму управління розвитком підприємства на промислових підприємствах, визначено економічний ефект від його впровадження.

Об'єктом дослідження є процеси управління розвитком промислового підприємства.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та методичні засади побудови механізму управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять роботи вітчизняних і зарубіжних учених у сфері управління розвитком промислових підприємств.

Методологічним апаратом є ситуаційний, системний, синергетичний та кумулятивний підходи, на основі яких розроблено концепцію і механізм управління розвитком промислового підприємства.

Для досягнення означеної мети і вирішення поставлених у роботі завдань використано систему загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: абстрактно-логічний метод – для обґрунтування гносеологічного базису теорії розвитку відкритих економічних систем і уточнення сучасної парадигми управління розвитком промислових підприємств; методи теоретичного узагальнення, системного аналізу – для критичного аналізу розвитку економіки України; системний підхід, методи аналізу та синтезу – для обґрунтування концепції управління розвитком підприємства; системно-структурний аналіз – для розробки механізму формування кумулятивної стратегії розвитку підприємства; багатовимірний статистичний аналіз – для виявлення ретроспективних та перспективних тенденцій розвитку підприємства; методи лінійної алгебри – для визначення реальних можливостей підприємства з урахуванням тенденцій їх розвитку; теорія диференціальних рівнянь – для визначення особливих точок і граничних циклів, що відповідають точкам біфуркації економічної системи; метод аналізу ієрархій – для обґрунтування критеріїв вибору стратегії підприємства.

Інформаційною базою стали законодавчі акти Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, дані Державного комітету статистики України та Донецького обласного управління

статистики, фінансово-економічна звітність промислових підприємств, результати досліджень Інституту економіки промисловості НАН України, власні дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні теоретичних положень, розробці науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо управління розвитком промислових підприємств на основі кумулятивного підходу. До основних наукових результатів роботи відносяться такі:

уперше:

у межах понятійно-категорійного апарату економічної науки запропоновано поняття «кумулятивна стратегія» – комплекс заходів щодо розвитку підприємства, який базується на врахуванні біфуркаційного характеру діяльності промислового підприємства і передбачає проведення стратегічних змін на основі кумулятивного накопичення та використання потенціалу в момент втрати підприємством стану рівноваги;

обґрунтовано доцільність використання теорії біфуркації для управління розвитком промислового підприємства як динамічної нелінійної системи, що передбачає визначення станів нерівноваги підприємства шляхом аналізу зміни показників його господарської діяльності поблизу структурно нестійких критичних точок та прийняття обґрунтованих управлінських рішень для забезпечення «вдалого проходження» точки біфуркації та виходу на нову, більш сприятливу траєкторію розвитку за рахунок впровадження кумулятивної стратегії розвитку підприємства;

розроблено й теоретично обґрунтовано концепцію управління розвитком підприємства, яка заснована на тому, що при виході економічної ситуації за межі допустимого стану системи та досягненні кризового стану збереження й розвиток промислового підприємства залежать від його здатності якісно змінитися відповідно до зовнішніх умов та цілей підприємства, а також дає можливість здійснити аналіз підприємства з точки зору його готовності до розвитку та дозволяє впливати на підприємство в момент завершення кумулятивного накопичення потенціалу і досягнення стану нерівноваги, що приводить до зниження витрат на організацію розвитку промислового підприємства;

розроблено економічний механізм управління розвитком промислового підприємства, що містить три локальних механізми – формування та оцінки потенціалу підприємства, управління нестійкістю підприємства в точці біфуркації та прийняття рішень з вибору стратегії управління розвитком підприємства, реалізація якого з урахуванням аналізу нестабільного зовнішнього середовища та потенційних можливостей внутрішнього середовища підприємства дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо розвитку промислового підприємства в кризових умовах;

удосконалено:

методичний підхід до оцінки стратегічного потенціалу підприємства, заснований на розрахунку інтегрального показника його функціональних складових, що дозволяє визначити рівень достатності стратегічного потенціалу підприємства для досягнення кумулятивного ефекту та дає можливість впровадити стратегію розвитку підприємства в момент максимального накопичення потенціалу підприємства, мінімізуючи при цьому обсяги керуючих

зусиль, тобто за рахунок максимального використання внутрішніх можливостей промислового підприємства;

науково-методичний підхід до оцінки стану нерівноваги підприємства як економічної системи, який засновано на принципах нелінійної динаміки, особливістю якого є моделювання розвитку підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища на підставі розпізнавання точок біфуркації, визначення можливості управління біфуркацією підприємства за допомогою ранжування керуючих параметрів, діагностики майбутньої спрямованості підприємства та визначення сфер впливу на загальний рівень розвитку підприємства, що дозволяє підвищити ефективність діяльності підприємства на основі вибору найбільш сприятливого часу впровадження стратегії розвитку;

методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємства шляхом зіставлення макропараметрів варіантів стратегії розвитку з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку промисловості та цілей розвитку конкретного підприємства, що дозволяє обґрунтувати вибір стратегії підприємства та визначити комплекс факторів, які мають найбільший вплив на результати діяльності промислового підприємства;

дістали подальшого розвитку:

науково-методологічний підхід до формування категорії «управління розвитком системи» як процесу зміни вектора розвитку для досягнення глобальної цілі існування системи, що дозволяє вирішити дві комплексні задачі: усунення диспропорцій при відхиленнях від запланованої поведінки системи та створення протиріч як джерел її подальшого розвитку;

напрями вдосконалення організаційної структури промислового підприємства на основі створення центру з питань розвитку підприємства для оптимізації взаємодії підрозділів підприємств при вирішенні питань управління розвитком промислового підприємства шляхом накопичення стратегічної інформації та перерозподілу управлінських функцій між відповідними управлінськими структурами;

інформаційна модель управління розвитком підприємства побудована на основі стандарту моделювання процесів IDEF0, яка систематизує та об'єднує окремі інформаційні потоки і процеси перетворення інформації, пов'язані з формуванням кумулятивної стратегії розвитку підприємства, що дозволяє впорядкувати інформаційні потоки, необхідні для прийняття управлінських рішень, і зменшити витрати на стратегічне планування процесу розвитку підприємства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні й методологічні положення дисертаційної роботи доведені до рівня конкретних пропозицій і методичних розробок щодо формування механізму кумулятивної стратегії розвитку підприємства в умовах високого рівня невизначеності та стохастичності ринкового середовища України. Впровадження механізму управління розвитком підприємства у практику діяльності промислових підприємств Донецького регіону дозволило суттєво підвищити якість управлінських рішень з розробки та реалізації стратегії розвитку на підставі врахування зміни макросередовища й потенціалу підприємства; знизити втрати підприємства і локалізувати можливість виникнення негативних тенденцій його функціонування.

Результати дослідження було впроваджено в практику діяльності ВАТ «Старокраматорський машинобудівний завод» (довідка № 21 від 18.01.2009 р.), ПАТ «Словважмаш» (довідка № 70/820 від 06.10.2009 р.), ЗАТ «Новогорлівський машинобудівний завод-БУР» (довідка № 253 від 27.10.2009 р.), ВАТ «Енергомашспецсталь» (довідка № 418 від 27.11.2009 р.), ВАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування» (довідка № 20/234 від 21.08.2010 р.), ТОВ «Ясинуватський машинобудівний завод» (довідка № 358 від 09.09.2011 р.).

Результати наукових досліджень упроваджено в навчальний процес Донецького університету економіки та права при викладанні дисциплін «Управління потенціалом підприємства», «Потенціал і розвиток підприємства», «Стратегія підприємства» (довідка № 2.01-222 від 10.05.2011 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою, всі результати якої одержані безпосередньо здобувачем і знайшли відображення в наукових публікаціях. Внесок автора до колективних опублікованих робіт конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднені автором на 23 міжнародних і науково-практичних конференціях, основні з яких: Обласна науково-практична конференція «Актуальні проблеми економіки, фінансів, управління і права періоду трансформації» (23 листопада 2002 р., м. Донецьк); Науково-практична конференція «Стратегія розвитку вітчизняних підприємств» (23-24 жовтня 2003 р., м. Тернопіль); Регіональна науково-практична конференція «Соціально-економічні проблеми перетворення громадянського суспільства: сучасне і майбутнє» (23-24 квітня 2004 р., м. Луганськ); Всеукраїнська науково-практична конференція «Економічні проблеми промислового розвитку в Україні» (29-30 квітня 2005 р., м. Донецьк); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми управління економічними процесами промислових підприємств» (14-15 листопада 2006 р., м. Харків); Всеукраїнська науково-практична конференція «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку» (17 травня 2007 р., м. Хмельницький); VI Міжнародний науковий семінар «Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті, екології» (2-6 липня 2007 р., оз. Світязь, Волинська область); II Міжнародна науково-практична конференція «Управління інноваційним процесом в Україні: проблеми, перспективи, ризики» (29-31 травня 2008 р., м. Львів); VI Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми планування виробництва в ринкових умовах» (2-4 жовтня 2008 р., м. Алушта); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми фінансово-економічного розвитку підприємства індустріального регіону в умовах ринкової трансформації» (20-22 травня 2009 р., м. Краматорськ); V Міжнародна науково-практична конференція «Методологія та практика менеджменту на порозі XXI століття: загальнодержавні, галузеві та регіональні аспекти» (13-14 травня 2010 р., м. Полтава); Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (19-20 травня 2011 р., м. Харків).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 50 наукових працях, із них 2 індивідуальні монографії, 5 колективних монографій, 26 статей у наукових фахових виданнях, 15 тез матеріалів конференцій, 2 публікації

в інших виданнях загальним обсягом 119,3 д.а., з яких авторві особисто належить 73,05 д.а.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел із 374 найменувань і 7 додатків. Роботу представлено на 471 сторінці машинописного тексту, в тому числі 48 таблиць, з яких 17 таблиць займають 21 повну сторінку, 51 рисунок, з яких 16 рисунків займають 16 повних сторінок, додатки на 50 сторінках та список використаних джерел на 35 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації складає 386 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У дисертаційній роботі розроблено і обґрунтовано теоретико-методологічні засади і практичні рекомендації щодо формування механізму управління розвитком промислового підприємства, заснованого на використанні кумулятивного підходу, сутність якого полягає в урахуванні біфуркаційного характеру розвитку підприємства, що дозволяє здійснити якісні зміни у структурі та діяльності підприємства, досягнути якісно нового рівня його конкурентних переваг за рахунок накопичення та своєчасного використання внутрішнього і зовнішнього потенціалів підприємства.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні аспекти розвитку промислового підприємства**» розглянуто економічні теорії, які стосуються розвитку економічної системи. Доведено, що жодна з них не дає відповіді на питання, яким чином повинно розвиватися промислове підприємство в умовах невизначеності та необхідності докорінних змін його існування.

Розвиток підприємства може буди здійснено в двох різних формах: революція (стрибок, фазовий перехід, катастрофа, яка передбачає докорінну зміну підприємства) та еволюція (форма розвитку, яка передбачає поступальну, повільну, плавну якісну зміну на основі адаптації підприємства до умов середовища, що змінюється). Революційна форма розвитку безпосередньо пов'язана з таким поняттям, як «криза». Основна функція кризи – руйнування тих елементів, які якнайменш стійкі та життєздатні, найбільшою мірою порушують єдність підприємства. Криза – це момент зміни програми еволюції, що готує нові цикли розвитку системи. Криза може підштовхнути розвиток підприємства, задіяти приховані сили, сприяючи змінам, відкриваючи можливість для зміни економічної парадигми розвитку. Подолання кризи дає новий поштовх розвитку підприємства, сприяє переходу на принципово новий рівень організації та управління за короткий час, тобто у разі вдалого подолання кризи значно підвищується ефективність діяльності підприємства, повільний еволюційний розвиток замінюється різким революційним стрибком.

Дослідження різних підходів до визначення категорії «розвиток підприємства» дозволило сформулювати авторське трактування: розвиток підприємства – це процес якісної зміни в часі структури та функції підприємства, які обумовлюють процес його переходу на якісно новий рівень функціонування за рахунок взаємодій елементів внутрішнього та зовнішнього середовища. На основі вищезазначеного під управлінням розвитком підприємства пропонується розуміти процес зміни еволюційного вектора розвитку на революційний для досягнення цілей існування підприємства. У процесі управління

розвитком підприємства вирішуються два комплексних завдання: усунення диспропорцій при відхиленнях від запланованої поведінки підприємства та створення протиріч як джерела його подальшого розвитку.

Узагальнюючи результати аналізу економічних теорій розвитку економічних систем та методичних підходів до управління підприємством, було визначено низку невіршених проблем:

на практиці управління економічними системами категорія «розвиток» часто замінюється поняттям «зростання», що призводить до використання неадекватних методів управління суб'єктами господарювання;

більшість економічних теорій розглядає розвиток економічної системи відокремлено від етапів життєвого циклу та вважає неможливим розвиток під час кризи;

у зв'язку з поглибленням кризи промислових підприємств використання методів адаптивного управління не дає позитивних результатів, бо адаптація до кризових умов заважає розвитку підприємства;

вітчизняні підприємства недостатньо використовують методи управління розвитком, що перешкоджає їх довгостроковому функціонуванню.

За результатами дослідження існуючих методологічних підходів до управління розвитком підприємства визначено, що найбільш ефективним для вирішення проблем управління розвитком промислового підприємства є використання сучасних концепцій менеджменту, які застосовують взаємодію процесного, системного, ситуаційного, цільового, синергетичного та кумулятивного підходів. У контексті управління розвитком промислового підприємства зв'язки між складовими економічної системи доцільно структурувати таким чином, щоб мати можливість їх розгляду не тільки в статичі, але і в динаміці розвитку, або як еволюційно-кумулятивний процес.

Сутність кумулятивного підходу полягає в урахуванні біфуркаційного характеру розвитку промислового підприємства. В основі кумулятивного підходу лежить припущення, що достатньо мала зміна початкових умов функціонування підприємства, що знаходяться поблизу точки біфуркації, може привести до якісно нової поведінки всієї нелінійної системи. Така незвичайна властивість, обумовлена ефектом самоорганізації в дисипативних системах, відкриває нові можливості у вирішенні задач управління промисловими підприємствами як нелінійними динамічними економічними об'єктами.

Практичну реалізацію кумулятивного підходу на мікрорівні пропонується здійснювати за допомогою кумулятивної стратегії – комплексу заходів щодо розвитку підприємства, який базується на врахуванні біфуркаційного характеру діяльності промислового підприємства та передбачає проведення стратегічних змін на основі кумулятивного накопичення та використання потенціалу в момент втрати підприємством стану рівноваги.

У другому розділі «**Передумови необхідності управління розвитком промислових підприємств України**» проаналізовано тенденції розвитку вітчизняних промислових підприємств, виявлено особливості розвитку машинобудівних підприємств Донецького регіону, досліджено стан і проблеми системи управління розвитком промислових підприємств у сучасних умовах та обґрунтовано необхідність вдосконалення системи управління розвитком промислового підприємства.

Динаміка ринку промислової продукції України, а також показників господарської діяльності промислових підприємств свідчить про наявність негативних тенденцій. Сировинна спрямованість структури виробництва, розрахована переважно на потреби експорту, зробила промисловість і економіку України в цілому залежними від кон'юнктури зовнішніх ринків, стримуючи при цьому розвиток внутрішнього ринку. Як особливість розвитку економіки України було виділено деформовану структуру виробництва. У загальному обсязі переважає питома вага енерго- і матеріаломістких галузей (чорна та кольорова металургія, паливна промисловість та електроенергетика тощо) за вкрай низької частки наукомістких, експортоорієнтованих та ресурсозберігаючих виробництв.

У системі провідних галузей промисловості визначальну роль відіграє машинобудування, що обумовлено такими факторами. По-перше, у машинобудуванні створюються основні матеріально-технічні засоби для економіки та обороноздатності країни; по-друге, в цій галузі формується база науководослідних організацій, у тому числі для вирішення завдань комплексної інформатизації; по-третє, в машинобудуванні високий ступінь розвитку інноваційної діяльності; по-четверте, в цій галузі найбільш значний науковий і кадровий потенціал, що дозволяє впроваджувати сучасні комп'ютерні методи управління і в інших галузях; по-п'яте, машинобудування є основою створення сучасних засобів промислової інфраструктури і в галузях сфери нематеріального виробництва. За рівнем розвитку машинобудування оцінюють перспективи і потенціал економіки всієї країни.

Тіснота зв'язку машинобудування з іншими галузями економіки визначена за допомогою кореляційного аналізу. Найбільш тісний зв'язок машинобудівної галузі спостерігається з металургійним виробництвом (0,998), хімічною та нафтохімічною промисловістю (0,977), виробництвом коксу та продуктів нафтоперероблення (0,970), легкою (0,972) і добувною промисловістю (0,964). Це пояснюється прямою залежністю між результатами роботи підприємств та темпами оновлення устаткування. Таким чином, темпи розвитку машинобудівного комплексу суттєво впливають на рівень розвитку промисловості країни в цілому (коефіцієнт кореляції – 0,974).

Але має місце скорочення частки машинобудування в галузевій структурі економіки України, що може призвести як до втрати галузю своєї структуроутворюючої ролі, так і до різкого скорочення ринків збуту машинотехнічної продукції. У той же час старіння основних фондів промислових підприємств створює можливості для розвитку машинобудування. Неминучість вибуття значної активної частини основних фондів створює машинобудівним підприємствам сприятливі умови для нарощування виробництва. Тому в нинішніх умовах технічне переозброєння та розвиток діючих підприємств є пріоритетним завданням.

Для визначення рівня розвитку промислового підприємства пропонується використовувати інтегральний показник, який розраховується як сума зважених факторів, які впливають на розвиток промислового підприємства: коефіцієнт економічного зростання, коефіцієнт рентабельності продажів та коефіцієнт зносу основних фондів. Результати оцінки розвитку машинобудівних підприємств Донецького регіону подано у табл. 1. Результати розрахунків свідчать, що станом на кінець 2010 р. лише частина означених підприємств

мають коефіцієнт розвитку більше одиниці, що вказує на наявність можливостей щодо їх подальшого розвитку.

За результатами дослідження системи управління промисловими підприємствами визначено, що в сучасних умовах господарювання в діяльності підприємств використовуються лише окремі елементи управління розвитком підприємства, керівники концентрують свою увагу на вирішенні поточних проблем, виявляючи при цьому інтерес до управління розвитком і визнаючи необхідність розробки стратегії розвитку. Системи управління, що склалися на промислових підприємствах, практично не враховують вплив зовнішнього середовища, вважаючи його поведінку достатньо стабільною.

Таблиця 1

Оцінка розвитку машинобудівних підприємств Донецької області

Підприємства	Комплексний показник економічного розвитку підприємства		
	2008	2009	2010
ВАТ «Азовмаш»	0,872	0,829	1,237
ВАТ «Рутченківський завод «Гормаш»	0,969	0,721	0,061
ПАТ «Азовзагальмаш»	1,023	0,761	0,950
ПАТ «Донецьгірмаш»	0,902	0,096	1,493
ПАТ «Дружківський машинобудівний завод»	0,811	0,339	1,520
ПАТ «Енергомашспецсталь»	1,191	1,356	2,252
ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування»	1,129	0,532	3,613
ПАТ «Маріупольський завод важкого машинобудування»	1,035	0,510	0,848
ПАТ «Новогорлівський машинобудівний завод»	-0,472	-19,248	-12,402
ПАТ «Норд»	0,625	0,765	0,552
ПАТ «Словважмаш»	0,188	-1,715	3,210
ПАТ «Старокраматорський машинобудівний завод»	1,264	0,796	1,690
ТОВ «Ясинуватський машинобудівний завод»	1,176	-43,699	0,341

Таким чином, проведений аналіз показав негативну динаміку розвитку промислових підприємств, що є результатом фактичної відсутності системи управління розвитком на промислових підприємствах.

У третьому розділі **«Концептуальні положення управління розвитком промислового підприємства»** визначено сутність кумулятивного підходу, на основі якого розроблено концепцію управління розвитком промислових підприємств, обґрунтовано механізм управління розвитком промислового підприємства, визначено його основні блоки.

Незважаючи на те що спостерігається посилення диференціації досліджень у сфері проблем управління підприємством, чітко проявляється тенденція взаємної інтеграції різних шкіл і напрямів на базі певних єдиних концепцій (рис. 1). Доцільним є проведення комплексного дослідження в напрямі аналізу існуючої наукової бази методологічних підходів до управління розвитком підприємств, яке дозволяє визначити, що основні теоретичні передумови ефективного розвитку промислових підприємств полягають у розвитку внутрішнього потенціалу.

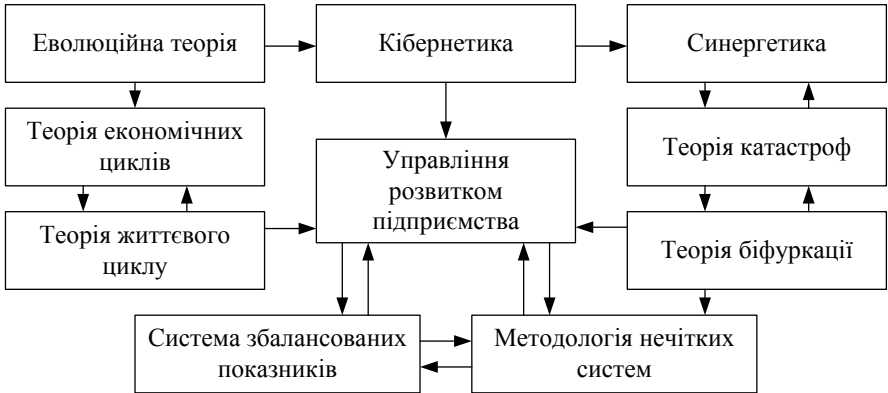

Рис. 1. Взаємозв'язок економічних теорій щодо управління розвитком підприємства

На відміну від інших кумулятивний підхід до управління розвитком підприємства передбачає, що визначальною умовою для забезпечення оптимального поведіння складних економічних систем є саме наявність нерівноважних станів та процесів самоорганізації. Нерівновага дає змогу здійснювати вільний вибір варіанта подальшого розвитку із цілого спектра можливих напрямків. Коли під тиском обставин суб'єкт господарювання втрачає можливість зберігати стан рівноваги, назріває необхідність переходу в нову якість. Перехід, як правило, пов'язаний з реорганізацією структури. Переломний, критичний момент у розвитку системи, у якому вона здійснює вибір нового шляху, і є біфуркація.

З точки зору синергетики розвиток відкритої економічної системи як нелінійної динамічної системи описується за допомогою двох моделей: еволюційної та біфуркаційної. Особливістю еволюційного етапу розвитку є поступова змінність якостей системи. Це період з добре передбаченими лінійними змінами. Але в цей же час відбувається збільшення внутрішньої нерівноваги, що відчувається як наростання кризових явищ.

У міру наростання внутрішньої нерівноваги промислове підприємство наближається до точки біфуркації. У цій точці еволюційний шлях розгалужується. Підприємство стає дуже чутливим до зовнішніх і внутрішніх впливів. Кумулятивна модель розвитку підкреслює, що навіть сприятливий стан справ потрібно розглядати як швидкоминучий у проміжному еволюційному процесі оновлення.

Вплив на підприємство в цілому в момент завершення кумулятивного накопичення та втрати стану рівноваги (точка біфуркації) може виявитися значно більш ефективним, ніж вплив на окремі елементи потенціалу підприємства в період стабільного функціонування. Вибір траєкторії розвитку підприємства в точці біфуркації залежить від чинника випадковості, який реалізується через діяльність конкретних осіб, бо саме менеджер виводить підприємство на якісно новий рівень розвитку.

На основі проведеного аналізу теоретико-методологічних і методичних підходів до вирішення завдань управління розвитком підприємства визначено концептуальні положення управління розвитком промислового підприємства. У загальному вигляді зв'язок основних елементів теоретико-методологічного, методичного, інструментального, модельного та організаційного рівнів механізму управління розвитком підприємства подано у вигляді концептуальної схеми на рис. 2.

Практична реалізація концептуальної схеми пов'язана з її доведенням до конкретної системи формування і реалізації кумулятивної стратегії розвитку промислового підприємства на основі накопичення внутрішнього й зовнішнього потенціалів та їх використання в момент нерівноваги підприємства, що дозволяє здійснити якісний стрибок у розвитку підприємства та вийти на новий рівень його функціонування. Визначені методологічні, методичні й прикладні особливості управління розвитком промислового підприємства дозволили синтезувати його у вигляді механізму формування кумулятивної стратегії розвитку підприємства, комплексу взаємозалежних моделей, схему якого наведено на рис. 3.

Механізм кумулятивної стратегії розвитку підприємства може бути подано у вигляді основних блоків.

1. Аналіз зовнішнього середовища, визначення рівня розвитку галузі та промислового підприємства.

2. Оцінка стратегічного потенціалу підприємства як результату кумулятивного накопичення факторів розвитку та основа його подальших якісних змін.

3. Діагностика точки біфуркації та процесів, які їй передують, з метою своєчасного визначення стану нерівноваги системи та схвалення обґрунтованих управлінських рішень для забезпечення «вдалого проходження» точки біфуркації та виходу на нову, більш сприятливу траєкторію розвитку.

4. Вибір стратегії розвитку підприємства, яка дозволить перейти на новий, якісно більш високий ступінь розвитку підприємства.

Прикладний рівень реалізації кумулятивної стратегії розвитку промислового підприємства визначається формалізацією його основних методичних і модельних конструкцій до рівня конкретних технологій центру з питань розвитку, впровадження якого в практику управління промисловими підприємствами дозволяє підвищити обґрунтованість формування та реалізації стратегії розвитку підприємства.

У четвертому розділі «**Методичні основи стратегії розвитку промислового підприємства**» подано декомпозицію механізму управління розвитком промислового підприємства: запропоновано економіко-математичну модель оцінки функціональних складових потенціалу підприємства, розроблено механізм управління підприємством у точці біфуркації, обґрунтовано методику вибору стратегії розвитку підприємства.

У роботі доведено, що на зміну ресурсному підходу до формування, оцінки та управління потенціалом промислового підприємства повинен прийти системний підхід, який передбачає, що потенціал підприємства необхідно представити у вигляді взаємозв'язку стратегічного та оперативного потенціалів, вирішено проблему визначення необхідного рівня потенціалу підприємства. Під необхідним рівнем функціональних складових потенціалу підприємства розумі-

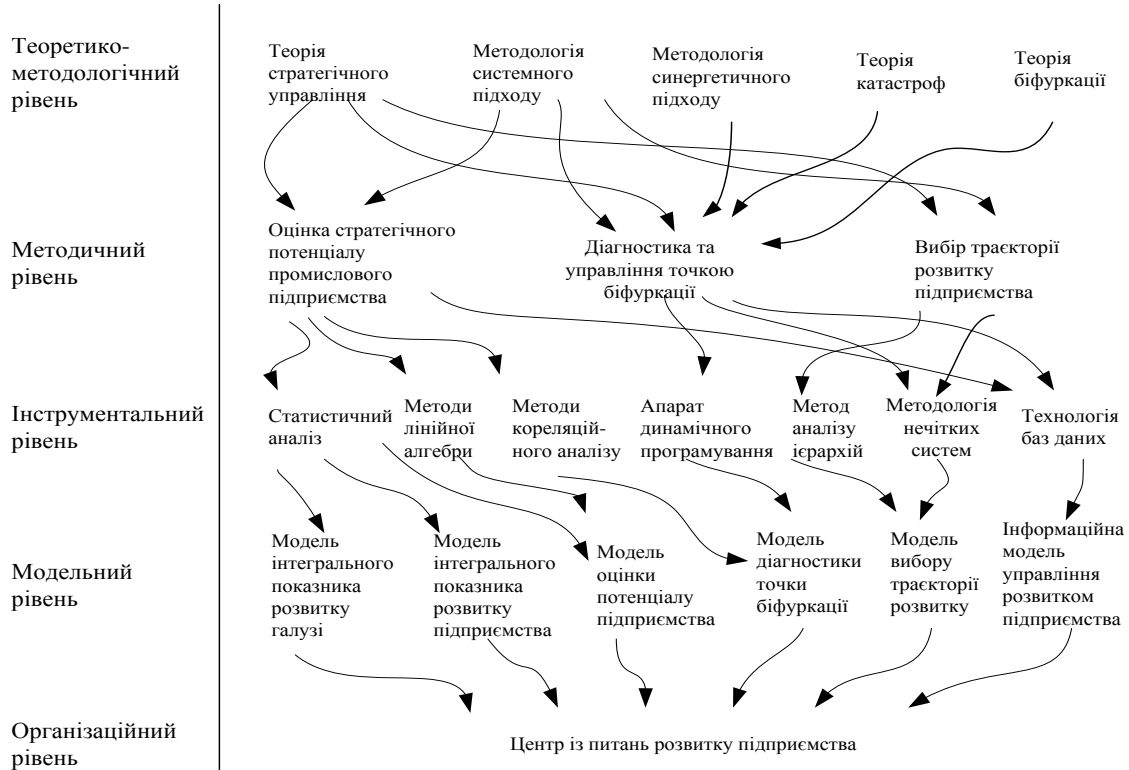

Рис. 2. Концептуальна схема управління розвитком промислового підприємства

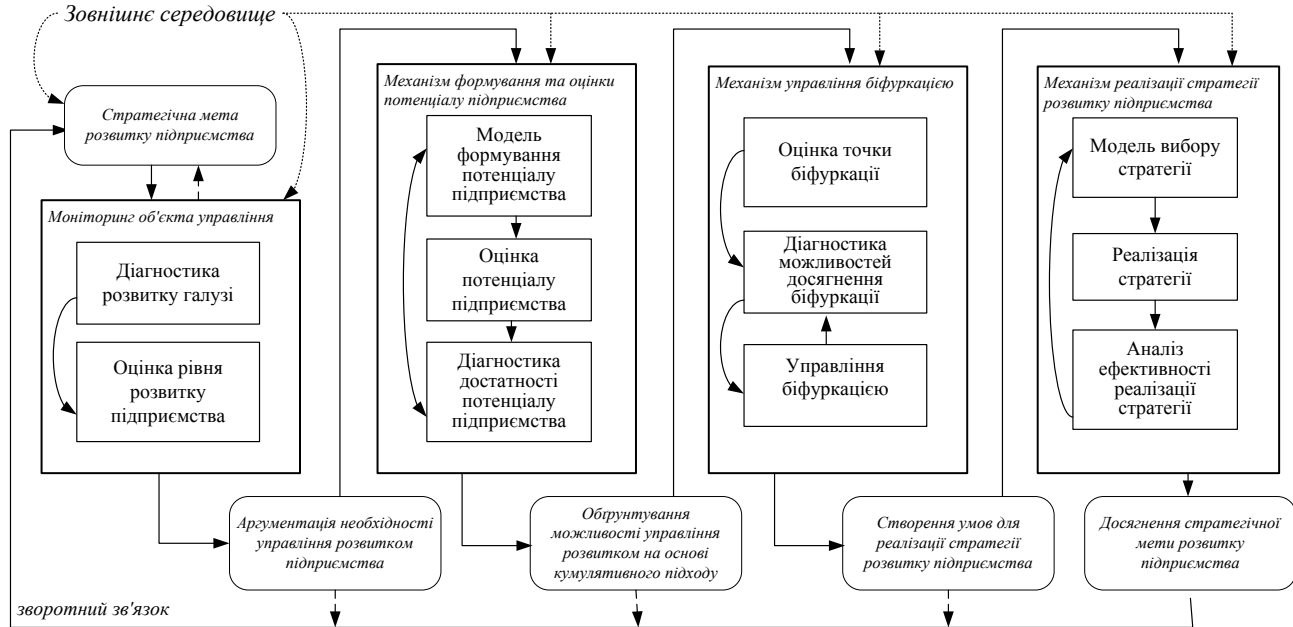

Рис. 3. Складові механізму формування кумулятивної стратегії розвитку підприємства

ється такий його стан, який забезпечує можливість досягнення кумулятивного ефекту та реалізації кумулятивної стратегії розвитку промислового підприємства.

Для характеристики стану та використання потенціалу підприємства доцільно застосовувати показники, які характеризують чинники кількісного та якісного розвитку відповідних функціональних складових потенціалу. Для оцінки кожної з функціональних складових потенціалу підприємств використано положення векторної алгебри – рівень розвитку складової визначається як рівень співпрямованості вектора-еталона (відповідає стану найбільш розвинутих підприємств галузі) та вектора підприємства, яке досліджується, визначений за допомогою функції

$$\cos \alpha = \frac{\overline{A_0} \cdot \overline{A_i}}{|\overline{A_0}| \cdot |\overline{A_i}|},$$

де α – кут між векторами $\overline{A_0}$ та $\overline{A_i}$ ($A = |a_{ij}|$);

$\overline{A_0} \cdot \overline{A_i}$ – скалярний добуток векторів;

a_{ij} – показник j , що характеризує потенціал i -го підприємства.

У роботі пропонується проводити оцінку достатності потенціалу на основі аналізу кожної з виділених складових за допомогою коефіцієнтів упевненості. Кожний із чинників розглядається як свідчення можливості розвитку конкурентної функціональної складової стратегічного потенціалу підприємства. Якщо одержана в результаті інтегральна оцінка складової потенціалу підприємства перевищує 0,8, то рівень потенціалу є достатнім для досягнення кумулятивного ефекту та реалізації стратегії розвитку підприємства.

Завдання управління потенціалом підприємства у запропонованій постановці – це досягнення необхідних для підприємства значень параметрів функціональних складових потенціалу підприємства за мінімальних обсягів керуючих зусиль, тобто при мінімальному використанні фінансових, часових та трудових ресурсів, необхідних для досягнення обраного стану.

Результати оцінки потенціалу підприємств, які проаналізовано (табл. 2), дозволяють зробити висновок, що найвищий рівень має трудовий потенціал, а найменший – фінансовий та маркетинговий потенціали. Це обумовлено браком фінансових коштів на підприємствах та специфічністю ринку продукції важкого машинобудування. У цілому означені підприємства мають достатній рівень потенціалу для досягнення кумулятивного ефекту та впровадження стратегії розвитку підприємства.

Наступним блоком механізму управління розвитком промислового підприємства на основі кумулятивного підходу є визначення моменту докладання сил з метою найбільш ефективної реалізації стратегії. Завдання управління розвитком підприємства в рамках кумулятивної стратегії полягає в тому, щоб за допомогою зміни керуючого параметра або керуючої підсистеми наблизити підприємство до стану нестійкості та підштовхнути до вибору нової траєкторії розвитку. Для практичної реалізації цього завдання необхідно, по-перше, визначити моменти нерівноваги підприємства, по-друге, обґрунтувати керуючі параметри, змінюючи які, можна наблизитися до точки біфуркації. Виходя-

Таблиця 2

Результати аналізу стану потенціалу машинобудівних підприємств Донецької області

Показники	ПАТ «НКМЗ»	ТОВ «ЯМЗ»	ПАТ «КЗВВ»	ПАТ «СКМЗ»	ПАТ «Донецькірмаш»	ПАТ «Словважмаш»	ПАТ «МЗВМ»	ВАТ «Азовмаш»	ПАТ «Дружівський машинобудівний завод»	ПАТ «НГМЗ-Бур»	ПАТ «Норд»	ВАТ РЗ «Гормаш»	ПАТ «ЕМСС»
Виробничий потенціал підприємства (K_1)	0,862	0,734	0,825	0,529	0,742	0,572	0,785	0,678	0,508	-0,024	0,781	0,105	0,834
Трудовий потенціал підприємства (K_2)	0,930	0,854	0,856	0,830	0,814	0,794	0,901	0,820	0,861	0,814	0,926	0,828	0,875
Фінансовий потенціал підприємства (K_3)	0,943	0,448	0,469	0,649	0,599	0,275	0,656	0,638	0,799	-0,401	0,525	0,773	-0,042
Маркетинговий потенціал (K_4)	0,991	0,713	0,717	0,747	0,706	0,754	0,897	0,733	0,846	0,578	0,876	0,671	0,895
Інвестиційно-інноваційний потенціал (K_5)	1,000	0,711	0,743	0,890	0,728	0,835	0,765	0,734	0,748	0,649	0,766	0,693	0,764
Управлінський потенціал (з урахуванням інформаційного потенціалу) (K_6)	0,992	0,676	0,623	0,852	0,781	0,692	0,880	0,831	0,898	0,689	0,927	0,822	0,933
Інтегральна оцінка потенціалу підприємства (S)	2,361	1,217	1,279	1,444	1,375	1,075	1,705	1,411	1,542	0,099	1,634	1,025	1,226
Рівень достатності потенціалу	високий	достатній	достатній	достатній	достатній	достатній	достатній	достатній	достатній	низький	достатній	достатній	достатній

чи з теоретичних положень механізму управління розвитком промислового підприємства сформовано механізм управління біфуркацією підприємства (рис. 4).

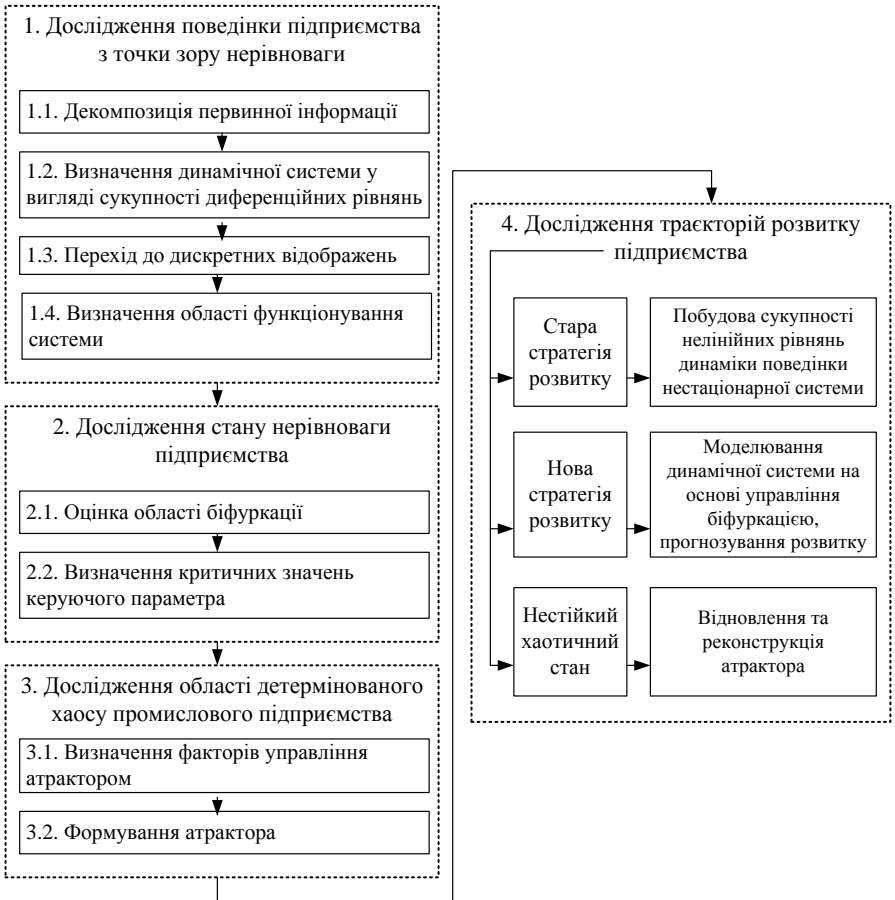

Рис. 4. Механізм управління біфуркацією підприємства

В основі нелінійно-динамічного підходу лежить урахування внутрішніх особливостей системи – складна система може бути описана за допомогою декількох змінних – параметрів порядку. У найважливіших сферах простору параметрів, де змінюється число або стійкість рішень, систему можна подати за допомогою одних і тих же співвідношень. Це вимагає локального аналізу поведінки системи.

Визначивши критичні точки в розвитку підприємства, необхідно обґрунтувати вибір найбільш ефективної траєкторії розвитку. Існує безліч по-

тенційних траєкторій розвитку підприємства, і передбачити, у який стан воно перейде після проходження точки біфуркації, неможливо, це пов'язано з тим, що вплив середовища має випадковий характер. Вибір гілки розвитку визначається життєвістю та стійким типом поведінки системи. Традиційно прийнято виділяти п'ять груп основних критеріїв вибору альтернативних стратегічних рішень: реакція на можливості та загрози зовнішнього середовища; одержання конкурентних переваг; відповідність цілям і місії підприємства; можливість виконання стратегії; урахування взаємозв'язків з іншими стратегіями підприємства. Для вибору стратегії розвитку підприємства слід додатково розглянути такий критерій, як досягнення якісно нового більш високого рівня розвитку підприємства.

Пропонується методичне завдання вибору траєкторії розвитку підприємства вирішувати в два етапи: створити єдину шкалу ранжування системи пріоритетів і одержати в цій шкалі кількісні оцінки основних очікуваних макропоказників функціонування варіантів стратегії розвитку промислового підприємства. Шкала ранжування пріоритетів розробляється відповідно до завдань галузі у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку держави (рівень I), цілей розвитку галузі в окремих функціональних сферах (рівень II), ступеня впливу мікропоказників на досягнення цілей розвитку галузі (рівень III). При цьому важливим моментом, що впливає із самої постановки завдання, є можливість лише відносного зіставлення макропараметрів варіантів розвитку, тобто зіставлення їх не за очікуваними абсолютними значеннями, а за ступенем переваги кожного макропараметра. Ця обставина дає можливість застосувати для її вирішення існуючий формалізований апарат методу аналізу ієрархій, що припускає послідовну декомпозицію оцінки варіантів, що зіставляються, на більш прості складові, визначені як результат парних експертних порівнянь.

Для одержання кількісного значення критерійного пріоритету використовується метод парних порівнянь із шкалою переваги, на основі якої для кожної складової на всіх рівнях ієрархії будуються матриці парних порівнянь, які є квадратними і зворотно-симетричними, з одиничною головною діагоналлю: $|a_{ij}|$, де $a_{ij} = 1/a_{ji} = 1$; $i, j = 1, \dots, n$ – кількість складових на кожному рівні.

Далі обчислюються компоненти власного вектора матриці $\alpha_1 = \left(\prod_{j=1}^n a_{1j} \right)^{1/n} \dots$

$\alpha_n = \left(\prod_{j=1}^n a_{nj} \right)^{1/n}$ і визначаються нормальні оцінки вектора локальних пріоритетів критерійних складових даного рівня ієрархії: $k_1 = \alpha_1 / \sum_i \alpha_i \dots k_n = \alpha_n / \sum_i \alpha_i$.

Відповідно до ваги заданих раніше векторів локальних пріоритетів визначаються значення згортки узагальненого критерію для порівнюваних варіантів: $X = \sum K_i^I \sum K_j^{II} \sum K_r^{III} x_r^m$ (x_r^m – значення коефіцієнта переваги варіанта m за показником r).

Побудова шкали бальних оцінок завершується визначенням критерійних пріоритетів на рівні III (ступінь впливу мікропоказників на досягнення кожної з цілей діяльності рівня II). Аналогічним чином будуються матриці

переваги мікропоказників і обчислюються нормальні оцінки векторів їх локальних пріоритетів (табл. 3).

Таблиця 3

**Оцінка критерійних пріоритетів III рівня для
ПАТ «Старокраматорський машинобудівний завод»**

x_i	Мікропоказники	K_1^{III}	K_2^{III}	K_3^{III}	K_4^{III}	K_5^{III}	K_6^{III}	K_7^{III}	K_8^{III}	K_9^{III}	K_{10}^{III}
x_1	науково-технічний потенціал		0,385		0,23	0,5	0,395	0,31			
x_2	досконалість технологічної бази		0,385		0,14	0,5	0,395	0,44			
x_3	виробничі потужності		0,09	0,56			0,14				
x_4	обсяг експортних продажів	0,58		0,18	0,46						
x_5	обсяг внутрішніх поставок	0,25		0,26				0,15			
x_6	стабільність рівня збуту продукції та послуг								0,5		0,16
x_7	чисельність персоналу						0,07			0,75	0,54
x_8	рівень зарплати	0,17	0,14		0,17			0,1	0,5	0,25	0,3

Таким чином, було одержано всі необхідні вагові коефіцієнти узагальненого критерію вибору варіанта стратегії розвитку підприємства. Результати розрахунків наведено у вигляді функції

$$X = 0,188x_1 + 0,190x_2 + 0,083x_3 + 0,233x_4 + 0,109x_5 + 0,012x_6 + 0,064x_7 + 0,121x_8,$$

де x_i – коефіцієнт переваги i -го мікропоказника.

Змінюючи значення показників x_i відповідно до того або іншого варіанта стратегії розвитку підприємства, розраховується узагальнений критерій. Зіставлення отриманих результатів дозволяє встановити перевагу тієї або іншої стратегії розвитку підприємства за всією сукупністю чинників. Запропонована методика дозволяє математично обґрунтовано підійти до проблеми стратегічного управління підприємством і визначити чинники, які мають найбільший вплив на результати діяльності підприємства.

У п'ятому розділі «**Управління розвитком підприємства в зоні бифуркації**» обґрунтовано необхідність управління підприємством у стані нерівноваги та доцільність використання теорії катастроф і теорії бифуркації не тільки в рамках макроекономіки, а й на мікрорівні в процесі управління розвитком промислового підприємства.

Пропонується дослідження бифуркації промислового підприємства проводити за допомогою алгоритму нелінійно-динамічного аналізу систем, розробленого на основі математичного апарату теорії катастроф і бифуркацій, що дозволяє досліджувати поведінку економічної системи на локальну нерівновагу та визначити стан бифуркації системи. Завдання дослідження точок бифуркації як економічної проблеми полягає у їх визначенні та аналізі поведінки показників господарської діяльності поблизу структурно нестійких критичних точок. Економічна система, у якій спостерігається бифуркація, описується нелінійним автономним диференціальним рівнянням із параметром

$$x = F(x, \lambda) \equiv x(\lambda - x^2),$$

де $x = x(t)$ – змінна стану економічної системи;

t – час;

λ – параметр;

F – фазова швидкість.

$$F(x, \lambda) = -\frac{\partial U(x, \lambda)}{\partial x}; U(x, \lambda) \equiv -\int_0^x F(z, \lambda) dz = \frac{x^4}{4} - \frac{\lambda x^2}{2},$$

де $x = (x^1, x^2, \dots, x^n)$ – вектор стану системи;

$z = (z^1, z^2, \dots, z^l)$ – вектор керованих (регульованих) параметрів;

$\lambda = (\lambda^1, \lambda^2, \dots, \lambda^m)$ – вектор некерованих параметрів.

Алгоритм отримання математичної моделі включає такі кроки.

1. Визначається мета функціонування підприємства. Як мета приймається одержання максимальної доданої вартості – показника, що характеризує обсяг виробництва та розраховується шляхом виключення з вартості відвантаженої продукції витрат на придбання й переробку сировини та матеріалів. Величина доданої вартості залежить від безлічі керуючих параметрів, але найбільший вплив на розмір доданої вартості мають витрати на амортизацію (пропорційні вартості основних засобів) та витрати на оплату праці.

2. Обирається координата, яка характеризує процес виробництва продукції промислового підприємства.

3. Додана вартість представляється як функція від параметрів підприємства у вигляді потенційної функції.

4. Взнявши першу похідну від потенційної функції та прирівнявши її до нуля, отримуємо рівняння для визначення критичних точок розвитку підприємства. Мінімуми потенційної функції визначають стійкі точки рівноваги, а максимуми – нестійкі точки рівноваги (рис. 5).

Одержані результати підтверджено побудовою трендових кривих із високим ступенем апроксимації, точки нерівноваги яких співпадають із критичними точками потенційних функцій. Запропонована математична модель знаходження точки біфуркації в просторі параметрів і визначення типу біфуркації за часовим рядом дозволяє в результаті обробки статистичних даних фінансових звітів підприємств дати оцінку поточного стану економічного об'єкта з точки зору локальної або глобальної стійкості в наочному графічному вигляді, визначити точки рівноваги на детермінованій гілці розвитку і дослідити часову деформацію потенційних функцій, а значить, і формалізувати на мікрорівні задачі розвитку підприємства і управління ним.

Далі постає проблема визначення керуючого параметра, який має найбільший вплив на результуючі показники розвитку підприємства. У процесі вирішення цієї проблеми необхідно розв'язати декілька завдань: установлення самого факту зв'язку між аналізованими показниками; вимірювання тісноти зв'язку між ними; виявлення і здійснення порівняльного аналізу факторів, що впливають на величину результуючого показника; визначення не випадкового характеру виявлених зв'язків; здійснення кількісної оцінки впливу зміни фак-

тора на зміну результатного показника. З метою дослідження спрямованості та інтенсивності зв'язків між факторами та результатом пропонується використовувати математико-статистичні методи стохастичного моделювання: угруповання багатовимірних спостережень, кореляційний, дисперсійний та компонентний аналіз.

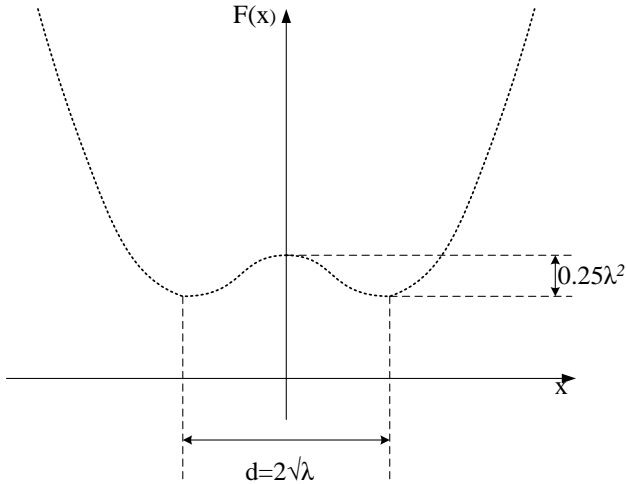

Рис. 5. Графічна інтерпретація потенційної функції:
 λ – керуючий параметр; d – кризова область

Механізм управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу дозволяє не лише констатувати зони біфуркації в розвитку підприємства, що співпадають з точками нерівноваги, але і прогнозувати наближення переломних точок та управляти біфуркацією розвитку підприємства. Це дає можливість керівництву промислового підприємства не лише завчасно визначити наближення до зони біфуркації, але і здійснювати відповідні управлінські дії щодо управління біфуркацією розвитку підприємства.

У роботі розглянуто вплив двох керуючих параметрів, за допомогою яких можна зробити висновок про близькість промислового підприємства до точки біфуркації: витрати на оплату праці та витрати на амортизацію основних засобів. Так, потенційна функція за показником оплати праці ПАТ «Старокраматорський машинобудівний завод» (рис. 6) має дві точки нерівноваги. Наближення до точки рівноваги можливо за рахунок зниження витрат на оплату праці, підвищення ж оплати праці може спровокувати розбалансування системи, наблизити підприємство до точки біфуркації та примусити обирати нову стратегію розвитку.

Найближче до точки біфуркації значення потенційної функції мало місце у 2008 р. (точка x_2 рис. 6). Вектор $v(x)$, спрямований на досягнення точки біфуркації, є зміною значень параметрів x , необхідних для того, щоб перетнути біфуркаційну криву, задається функцією $v_{2008}(x) = -11,166x + 23,683$. У 2009 р. вектор, спрямований на досягнення точки біфуркації, має вже інший

вигляд $v_{2009}(x) = 0,952x + 8,172$. Порівнявши обидва вектори, можна бачити, що досягнення точки біфуркації у 2008 р. вимагало значно менших керуючих зусиль, а підприємство було більш керованим (рис. 7).

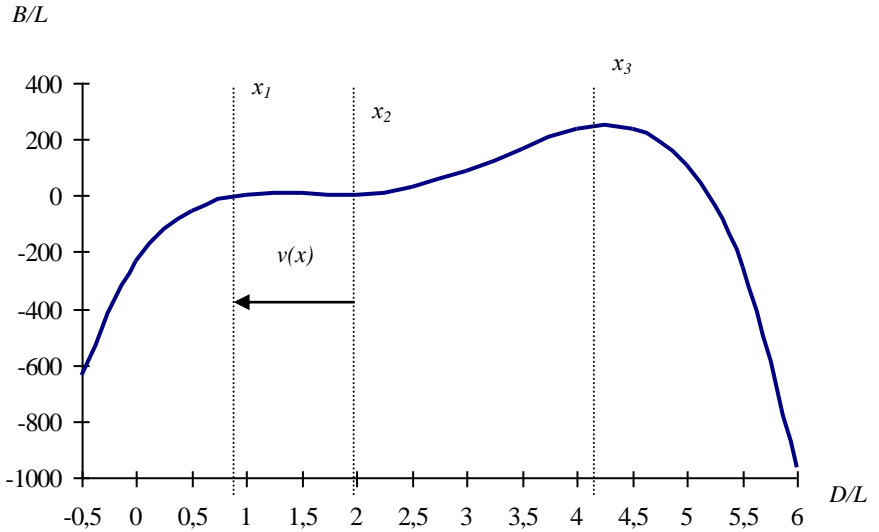

Рис. 6. Графічна інтерпретація потенційної функції за параметром витрат на оплату праці: $B/L = -235,647 + 551,164x - 432,993x^2 + 136,405x^3 - 13,82x^4$

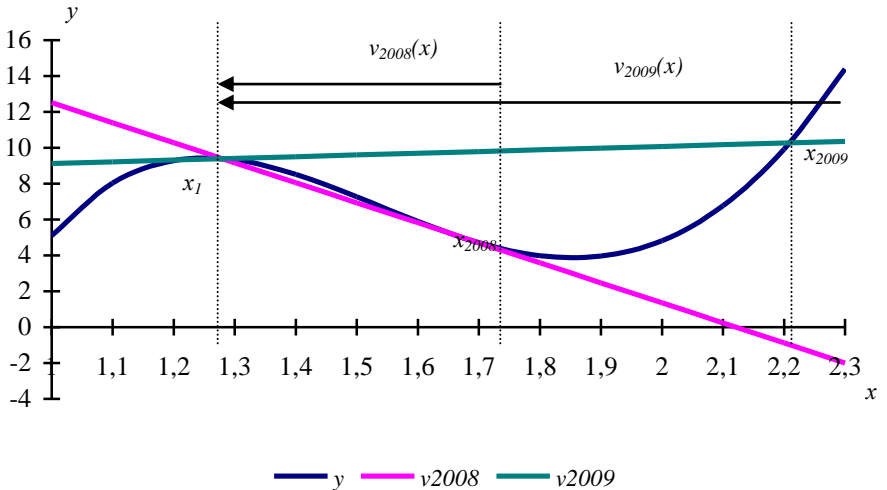

Рис. 7. Графічна інтерпретація потенційної функції ПАТ «Старокраматорський машинобудівний завод»

Аналогічно досліджено потенційну функцію за параметром витрат на амортизацію основних засобів. Таким чином, шляхом управління окремими керуючими факторами може бути досягнута точка біфуркації, підвищена нерівновага підприємства та розпочатий процес зміни траєкторії його розвитку.

Визначення стійкості стаціонарних станів за допомогою методів теорії катастроф дозволяє дослідити деформацію потенційних функцій розвитку підприємств та розробити алгоритм визначення точки біфуркації економічної системи. Завдання дослідження точок біфуркації пропонується вирішувати за допомогою аналізу поведінки показників господарської діяльності поблизу структурно нестійких критичних точок шляхом використання динамічних нелінійних моделей.

У шостому розділі «**Реалізація концепції кумулятивної стратегії розвитку промислового підприємства**» розроблено інформаційне та організаційне забезпечення, необхідне для впровадження концепції кумулятивної стратегії розвитку в діяльність промислових підприємств, наведено результати апробації наукових положень та оцінку ефективності використання механізму управління розвитком на прикладі машинобудівних підприємств Донецького регіону.

Основна проблема, що виникає при концепції кумулятивної стратегії розвитку промислового підприємства, стосується сумісності організаційної складової механізму управління розвитком з діючою організаційною структурою. Розподіл функцій управління розвитком доцільно здійснювати в рамках існуючих організаційних одиниць і служб. В іншому випадку організаційна структура обумовлює появу нових структурних підрозділів і організаційних форм.

У роботі обґрунтовано доцільність створення в рамках чинної організаційної структури центру з питань розвитку підприємства, який підпорядковано безпосередньо вищому керівництву. Використання саме формату єдиного центру пояснюється необхідністю централізованого збирання й обробки інформації, яка стосується розвитку підприємства, що дозволить підвищити ефективність використання цієї інформації та прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо розвитку підприємства. Що стосується взаємодії центру з питань розвитку підприємства з іншими підрозділами підприємства, то за центром закріплюються функції, які пов'язані з підтримкою прийняття керівництвом підприємства управлінських рішень у сфері розвитку підприємства: здійснення моніторингу стану та використання потенціалу підприємства; збір і узагальнення інформації щодо чинників розвитку підприємства; розрахунок критичних моментів у розвитку підприємства; розробка можливих стратегій розвитку та обґрунтування оптимальної стратегії; оцінка можливих наслідків реалізації управлінських рішень, пов'язаних з управлінням розвитком підприємства. Наповнення центру конкретними виконавцями має здійснюватися шляхом корегування посадових інструкцій уже наявних на підприємстві працівників.

Розроблено відповідну інформаційну модель формування кумулятивної стратегії розвитку підприємства, яка має такі перспективи практичного використання: при створенні інформаційної системи для автоматизації підготовки та прийняття управлінських рішень, як засіб графічного відображення інформаційних потоків та процесів обробки інформації, при розробці внутрішніх регламентуючих документів підприємства, для розробки заходів з удоскона-

лення та оптимізації управлінських процесів, у процесі навчання користувачів автоматизованих інформаційних систем. Проведено ієрархічну декомпозицію основних процесів на підпроцеси, які відбивають основні етапи обробки інформації в рамках запропонованих науково-методичних положень, що стосуються формування кумулятивної стратегії розвитку підприємства.

Методичні положення концепції кумулятивної стратегії розвитку підприємства доведені до рівня конкретних економіко-математичних моделей, здійснена їх формалізація та відображення на рівні процесів обробки інформації з використанням інструментарію процесного моделювання – IDEF0-діаграм. Все це дозволяє впорядкувати інформаційні потоки, необхідні для прийняття управлінських рішень, дає можливість залучити окремих фахівців підприємства до вирішення завдань управління розвитком і скоротити витрати на інформаційний та аналітичний супровід управлінської діяльності на підприємстві.

Одержання економічного ефекту від реалізації концепції кумулятивної стратегії розвитку підприємства знаходиться у площині зменшення витрат часу й коштів на прийняття управлінських рішень щодо розвитку підприємства за рахунок оптимізації інформаційних потоків, зменшення часу на прийняття обґрунтованих управлінських рішень та зниження ризику несвоєчасного впровадження стратегії розвитку підприємства. Для визначення економічного ефекту використано методику оцінки ефективності системи управління розвитком підприємства, результати розрахунків наведено у табл. 4. Коефіцієнт ефективності витрат на розробку та впровадження механізму управління розвитком підприємства на всіх підприємствах, які досліджувалися, перевищує нормативний коефіцієнт ефективності одноразових витрат ($E_n = 0,15 \div 0,45$). Це підтверджує ефективність реалізації концепції кумулятивної стратегії розвитку промислового підприємства.

Таблиця 4

Оцінка економічного ефекту від реалізації механізму управління розвитком підприємства

Показники ефективності	ПАТ «ЕМСС»	ПАТ «КЗВВ»	ПАТ «Слов-важмаш»	ПАТ «СКМЗ»	ПАТ «НГМЗ-БУР»	ТОВ «ЯМЗ»
Річний приріст прибутку, тис. грн.	11044,03	12415,56	1807,83	63768,22	468,00	107722,7
У тому числі економія за рахунок зниження витрат на управління розвитком підприємства, тис. грн.	487,91	397,99	650,81	151,448	420,35	1100,87
Витрати, пов'язані з розробкою та впровадженням механізму управління розвитком, тис. грн.	322,58	188,62	455,35	39,167	309,80	648,79
Річний економічний ефект від реалізації механізму управління розвитком, тис. грн.	248,00	209,37	410,48	112,281	176,88	587,69
Період окупності витрат на розробку та впровадження механізму управління розвитком, років	1,5	1,85	2,1	9,511	1,6	1,3
Коефіцієнт ефективності витрат на розробку та впровадження механізму управління розвитком	0,7688	0,9009	0,9015	0,3488	0,5709	0,9058
Економічний ефект, тис. грн.	372,00	547,00	862,00	47,00	283,00	764,00

Таким чином, запропонований механізм управління розвитком промислового підприємства на основі кумулятивного підходу спрямований на формування та реалізацію кумулятивної стратегії розвитку підприємства, направленої на досягнення й утримання конкурентних переваг на основі аналітичних процедур оцінки відповідності наявного потенціалу цілям розвитку підприємства, визначення моменту впровадження стратегії розвитку на основі виявлення точок біфуркації, а також вибору стратегії розвитку з урахуванням як інтересів підприємства, так і інтересів галузі та національної економіки в цілому.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено і обґрунтовано теоретико-методологічні засади і практичні рекомендації щодо формування механізму управління розвитком промислового підприємства, заснованого на використанні кумулятивного підходу, сутність якого полягає в урахуванні біфуркаційного характеру розвитку підприємства, що дозволяє здійснити якісні зміни у структурі та діяльності підприємства, досягнути якісно нового рівня його конкурентних переваг за рахунок накопичення та своєчасного використання внутрішнього і зовнішнього потенціалів підприємства. Розроблений механізм дозволить вирішити значну частину проблем українських промислових підприємств щодо управління розвитком у сучасних умовах. За результатами дослідження зроблено такі висновки.

1. У теоретичному плані – розвиток наукових положень, що визначають концептуальні основи управління розвитком промислового підприємства.

1.1. Проаналізовано існуючі теоретико-методологічні та концептуальні підходи до управління розвитком складних економічних систем, до яких відносяться як промислові підприємства, так і промисловість України в цілому, що дозволило дійти висновку про необхідність розробки методів управління розвитком економічних систем, які б ураховували специфіку вітчизняної економіки, а також використовували реальні економічні дані для параметризації математичних моделей.

1.2. Запропоновано визначення основних економічних категорій, які використовуються при формуванні та реалізації механізму управління розвитком промислового підприємства, а саме: розвиток промислового підприємства – це процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, що приводить до появи нових якостей підприємства та зміцнення його життєздатності. Відповідно до цього під управлінням розвитком підприємства розуміється процес зміни еволюційного вектора розвитку на революційний для досягнення глобальної цілі існування промислового підприємства.

1.3. У межах понятійно-категорійного апарату економічної науки запропоновано поняття «кумулятивна стратегія», яка виступає інструментом управління довгостроковим розвитком підприємства на основі накопичення та своєчасного використання внутрішнього і зовнішнього потенціалів підприємства, дозволяє здійснити якісні зміни у структурі та діяльності підприємства, досягнути якісно нового рівня його конкурентних переваг.

1.4. Розроблено концепцію управління розвитком промислових підприємств на основі кумулятивного підходу, реалізація якої дозволяє підвищити

ефективність господарської діяльності підприємств. Аналіз функціонування промислового підприємства з погляду кумулятивного підходу дозволив зробити висновок про доцільність здійснення управління розвитком промислових, зокрема машинобудівних, підприємств саме на основі ефективного використання потенціалу підприємства в рамках кумулятивної стратегії розвитку у поєднанні з оптимізацією зовнішніх факторів діяльності підприємства.

1.5. Обґрунтовано необхідність управління підприємством у стані нерівноваги та доцільність використання теорії катастроф і теорії бифуркації не тільки в рамках макроекономіки, а й на мікрорівні в процесі управління розвитком промислового підприємства. Визначення стійкості стаціонарних станів за допомогою методів теорії катастроф дозволяє дослідити деформацію потенційних функцій розвитку підприємства та розробити алгоритм визначення точки бифуркації економічної системи. Завдання дослідження точок бифуркації пропонується вирішувати за допомогою аналізу поведінки показників господарської діяльності поблизу структурно нестійких критичних точок шляхом використання динамічних нелінійних моделей.

2. У методичному плані – розробка й удосконалення науково-методичних підходів до управління розвитком промислового підприємства на основі кумулятивного підходу.

2.1. Аналіз методологічних підходів до управління розвитком підприємства показав доцільність використання елементів процесного, системного, ситуаційного, цільового, синергетичного та кумулятивного підходів. Обґрунтовано використання кумулятивного підходу в управлінні промисловими підприємствами, сутність якого полягає в урахуванні бифуркаційного характеру розвитку промислового підприємства. В основі кумулятивного підходу до управління розвитком промислового підприємства лежить припущення, що достатньо мала зміна початкових умов функціонування підприємства, яке знаходиться поблизу точки бифуркації, може привести до якісно різної поведінки всієї нелінійної системи.

2.2. Розроблено методологічні та методичні положення економічного механізму формування кумулятивної стратегії підприємства, що містить три локальних механізми – формування та оцінки потенціалу підприємства, управління нестійкістю підприємства в точці бифуркації та прийняття рішень з вибору стратегії управління розвитком підприємства, реалізація якого з урахуванням аналізу нестабільного зовнішнього середовища та потенційних можливостей внутрішнього середовища підприємства дозволяє приймати якісні управлінські рішення щодо розвитку промислового підприємства в кризових умовах.

2.3. Удосконалено науково-методичний підхід до оцінки потенціалу промислового підприємства. Підхід базується на використанні інтегрального показника, до якого у мультиплікативній формі включено нормовані значення основних складових потенціалу підприємства. Науково-методичний підхід до оцінки потенціалу промислового підприємства конкретизовано до рівня економіко-математичної моделі.

2.4. Виходячи з теоретичних положень механізму управління розвитком промислового підприємства сформовано механізм управління бифуркацією підприємства, який включає оцінку стійкості доданої вартості як результуючого показника розвитку підприємства, визначення точки бифуркації, оці-

нку можливості управління результуючим показником розвитку промислового підприємства з метою досягнення зони біфуркації, і дозволяє стимулювати досягнення нерівноваги діяльності підприємства та впровадження кумулятивної стратегії розвитку підприємства.

2.5. Здійснено моделювання процесу вибору стратегії розвитку підприємства з безлічі можливих траєкторій поведінки підприємства в момент біфуркації та визначення найбільш ефективного варіанта. Формалізована оцінка вибору стратегії розвитку підприємства базується на визначенні та врахуванні як пріоритетних напрямів розвитку відповідної галузі промисловості та економіки країни в цілому, так і пріоритетів розвитку конкретного підприємства, що дозволяє обґрунтувати критерії вибору стратегії підприємства та визначити комплекс заходів, який має найбільший вплив на результати діяльності промислового підприємства.

2.6. Запропоновано математичну модель знаходження точки біфуркації в просторі параметрів і визначення типу біфуркації за часовим рядом, який спостерігається, дискретним відліком змінного стану. Вирішення цього фундаментального завдання, створення повних нелінійних математичних моделей та алгоритмів дослідження економічних процесів дозволяє в результаті обробки статистичних даних фінансових звітів підприємств дати оцінку поточного стану економічного об'єкта з погляду локальної або глобальної стійкості в наочному графічному вигляді, визначити точки рівноваги на детермінованій гілці розвитку, дослідити часову деформацію потенційних функцій та формалізувати на мікрорівні задачі розвитку підприємств і управління ними.

2.7. Запропоновано модель управління біфуркацією промислового підприємства, яка передбачає можливість управління стабільністю системи за допомогою керуючих параметрів, що дає можливість ранжувати керуючі параметри на основі факторного впливу на результати розвитку промислового підприємства.

3. У практичному плані – доведення запропонованих наукових положень до рівня інформаційних технологій, розробка рекомендацій щодо вдосконалення організаційної структури підприємств, апробація розроблених підходів на промисловому підприємстві.

3.1. Проаналізовано стан і тенденції розвитку економіки України, визначено джерела економічного зростання, доведено важливу роль машинобудування у розвитку економіки країни. Як особливості розвитку економіки України виділено деформовану структуру виробництва. Дослідження тісноти зв'язку машинобудування з іншими галузями економіки дозволило зробити висновок, що темпи розвитку машинобудівного комплексу суттєво впливають на рівень розвитку промисловості країни в цілому, що пояснюється прямою залежністю між результатами роботи промислових підприємств та темпами оновлення устаткування. Доведено кризовий стан більшості проаналізованих машинобудівних підприємств регіону, зроблено оцінку рівня розвитку підприємств, обґрунтовано необхідність вдосконалення системи управління розвитком підприємства

3.2. За результатами дослідження визначено, що в сучасних умовах господарювання в діяльності підприємств використовуються окремі елементи стратегічного управління, керівники підприємств концентрують свою увагу на вирішенні поточних проблем, виявляючи при цьому інтерес до стратегічного

управління і визнаючи необхідність розробки стратегії. Крім того, системи управління, що склалися раніше, практично не враховували чинник впливу зовнішнього середовища, вважаючи його поведінку достатньо стабільною.

3.3. Обґрунтовано необхідність вдосконалення організаційного забезпечення системи управління розвитком машинобудівного підприємства шляхом створення центру управління розвитком, який дозволяє збільшити ступінь залучення окремих працівників управлінського апарату підприємства до вирішення задач управління розвитком підприємства, а також удосконалити процеси виявлення потенційних загроз для розвитку підприємства й реагування на них. Запропоновано його структуру, склад і порядок взаємодії з іншими підрозділами підприємства у процесі управління конкурентоспроможністю.

3.4. Аргументовано доцільність доведення науково-методичних положень щодо управління розвитком підприємства до рівня інформаційних технологій та моделей. З використанням стандарту моделювання процесів IDEF0 розроблено інформаційну модель, яка систематизує й об'єднує окремі інформаційні потоки та процеси перетворення інформації, пов'язані з формуванням кумулятивної стратегії розвитку підприємства.

3.5. Реалізація концепції управління розвитком промислових підприємств на основі кумулятивного підходу являє собою набір дій з оцінки, прогнозування та планування розвитку різних сфер діяльності підприємства і прийняття рішень щодо досягнення ключових показників, які характеризують розвиток. Апробація механізму управління розвитком на вітчизняних промислових підприємствах підтвердила його обґрунтованість, надійність та працездатність.

Викладені теоретичні та практичні результати уточнюють і розширюють існуючі концептуальні засади управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу, їх практичне використання промисловими підприємствами дозволить не тільки здійснити обґрунтований вибір стратегії, але й визначити шляхи її ефективної реалізації та організаційної підтримки.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Касьянова Н.В. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу: концепція, моделі та методи: монографія / Н.В. Касьянова. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті; СПД Куприянов В.С., 2011. – 374 с.

2. Касьянова Н.В. Формування стратегії розвитку підприємства: методичні аспекти: монографія / Н.В. Касьянова. – Донецьк: ДонУЕП, 2009. – 182 с.

3. Шелегеда Б.Г. Стратегічне управління потенціалом підприємства: монографія / Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова, А.Я. Берсуцький. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2006. – 219 с.

Особистий внесок: розроблено концепцію комплексної стратегії розвитку потенціалу підприємства, запропоновано економічний механізм стратегічного управління потенціалом підприємства.

4. Формирование стратегии реализации потенциала предприятия: монография / В.М. Гончаров, Н.В. Касьянова, Д.В. Солоха, О.А. Фесина, В.А. Бугаев, Н.В. Зинченко. – Донецк: СПД Куприянов В.С., 2008. – 304 с.

Особистий внесок: удосконалено механізм управління потенціалу підприємства, запропоновано модель ефективного використання потенціалу підприємства.

5. Моделирование системы развития машиностроительного комплекса: монография / Н.В. Касьянова, Н.В. Вещепура, Д.В. Солоха, К.В. Сотникова, О.В. Слетенко. – Донецк: ДонУЕП, 2010. – 260 с.

Особистий внесок: обґрунтовано методичний підхід до стратегічного управління розвитком промислових підприємств, розроблено модель формування та реалізації стратегії розвитку машинобудівного підприємства.

6. Касьянова Н.В. Управление развитием предприятия: теоретические аспекты / Н.В. Касьянова // Актуальные проблемы современности: монография. – Донецк: СПД Куприянов В.С., 2010. – С. 93-99.

7. Касьянова Н.В. Управление развитием предприятия в зоне неустойчивости / Н.В. Касьянова // Потенциал региона: векторы формирования та використання: монография. – Донецк: СПД Куприянов В.С., 2011. – С. 247-264.

Статті в наукових фахових виданнях

1. Касьянова Н.В. Проблема выбора альтернативной стратегии предприятия и пути ее решения / Н.В. Касьянова // Вестник Харьковского государственного политехнического университета: сб. науч. тр. – Х.: ХГПУ, 2000. – Ч. 1. – С. 78-80. – (Серия «Технический прогресс и эффективность производства»; вып. 122).

2. Касьянова Н.В. Стратегічне управління підприємством як шлях виходу з економічної кризи / М.М. Лепа, Н.В. Касьянова // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины: сб. науч. тр. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2001. – С. 32-43.

Особистий внесок: обґрунтовано необхідність стратегічного управління підприємством в умовах кризи.

3. Касьянова Н.В. К вопросу о стратегической реструктуризации несостоятельных предприятий / Н.В. Касьянова // Старопромислові регіони Західної і Східної Європи в умовах інтеграції: зб. наук. пр. – Донецк: ДонНУ, 2003. – С. 327-330.

4. Касьянова Н.В. Модель формирования комплексной стратегии предприятия / Н.В. Касьянова // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины: сб. науч. тр. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2003. – С. 69-84.

5. Касьянова Н.В. Теоретичні аспекти сутності стратегічного управління / Н.В. Касьянова // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр.: у 2 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – Вип. № 174, т. 1. – С. 203-211.

6. Касьянова Н.В. Основы развития потенциала предприятия в современных условиях / Н.В. Касьянова // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: сб. науч. тр. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2004. – Т. 2. – С. 139-148.

7. Касьянова Н.В. Проблемы оценки потенциала промышленных предприятий Донецкого региона / Н.В. Касьянова, О.М. Савинова // Фінансовий ме-

ханізм державного управління економікою України: зб. наук. пр. ДонДУУ. – Донецьк: ДонДУУ, 2004. – Т. V. – С. 196-203. – (Серія «Державне у правління»; вип. 37).

Особистий внесок: запропоновано систему показників щодо оцінки потенціалу промислових підприємств.

8. Касьянова Н.В. Концепція нарощування економічного потенціалу – шлях до розвитку машинобудівних підприємств регіону за новітніх умов / Н.В. Касьянова, О.М. Савінова // Менеджер: Вісник Донецького державного університету управління. – 2005. – № 3. – С.121-127.

Особистий внесок: розроблено концепцію нарощування економічного потенціалу машинобудівних підприємств.

9. Касьянова Н.В. Направлення совершенствования антикризисного управления предприятиями / Н.В. Касьянова, А.С. Ивженко, Ю.В. Марченко // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. пр. – Донецьк: ДонУЕП, 2005. – № 2. – С.110-117. – (Серія «Економіка та управління»).

Особистий внесок: визначено напрями антикризового управління промисловим підприємством.

10. Касьянова Н.В. Гносеологические корни антикризисного развития экономической системы в рамках эволюционной теории / Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова // Економіка розвитку. – 2006. – № 3. – С. 27-31.

Особистий внесок: обґрунтовано доцільність управління економічною системою через втрату нею стану рівноваги, доведено необхідність якісного розвитку промислових підприємств як напрям антикризового управління.

11. Касьянова Н.В. К вопросу диалектики развития предприятия / Н.В. Касьянова // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. пр. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – № 1. – С. 73-79. – (Серія «Економіка та управління»).

12. Касьянова Н.В. Особенности формирования кумулятивной стратегии развития предприятия / Н.В. Касьянова // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 6. – С. 83-88.

13. Касьянова Н.В. Особенности стратегии развития предприятия / Н.В. Касьянова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. –2007. – № 3, т. 2. – С. 36-40.

14. Касьянова Н.В. Подходи до подолання невизначеності стратегічної інформації / Н.В. Касьянова, К.В. Філь // Актуальні проблеми економіки. – К.: НАУ, 2007. – № 10. – С.103-109.

Особистий внесок: Запропоновано використання апарату теорії нечітких множин для зниження невизначеності стратегічної інформації.

15. Касьянова Н.В. Прийняття стратегічних рішень за допомогою теорії нечітких множин / Н.В. Касьянова // Управление экономикой переходного периода: сб. науч. тр. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2007. – С. 158-169.

16. Касьянова Н.В. Економіко-математична модель оцінки стратегічного потенціалу машинобудівного підприємства / Н.В. Касьянова // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: зб. наук. пр. – Краматорськ: ДДМА, 2008. – № 3 (13). – С. 116-120.

17. Касьянова Н.В. Оцінка ефективності стратегічного управління підприємством / Н.В. Касьянова // Проблеми економіки та управління. Вісник НУ

«Львівська політехніка». – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008. – № 628. – С. 534-539.

18. Касьянова Н.В. Економіко-математичне моделювання закономірностей розвитку підприємства як економічної системи / Н.В. Касьянова // Економіка і управління. – К., 2008. – № 2. – С. 92-97.

19. Касьянова Н.В. Стратегія структурних зрушень в процесі розвитку економіки України / Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова // Економіст. – 2008. – № 12. – С. 38-41.

Особистий внесок: розглянуто розвиток економіки як нелінійної системи з позицій двох моделей: еволюційної та біфуркаційної, відповідно до яких обґрунтовано напрями кількісного і якісного розвитку економічної системи.

20. Касьянова Н.В. Система оцінки соціальної та економічної ефективності промислового підприємства / Н.В. Касьянова // Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету. – Умань: УДАУ, 2009. – Вип. № 70. – Ч. 2: Економіка. – С. 66-75.

21. Касьянова Н.В. Точки біфуркації в розвитку економічної системи / Н.В. Касьянова // Економіка розвитку. – 2009. – № 1. – С. 54-56.

22. Касьянова Н.В. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи / Н.В. Касьянова // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: зб. наук. пр. – Краматорськ: ДДМА, 2009. – № 2 (16). – С. 144-148.

23. Касьянова Н.В. Концепція формування кумулятивної стратегії розвитку підприємства / Н.В. Касьянова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 4, т. 2. – С. 78-82.

24. Касьянова Н.В. Напрями вдосконалення організаційної системи управління розвитком підприємства / Н.В. Касьянова // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. пр. – Донецьк: ДонУЕП, 2010. – № 1. – С. 70-78. – (Серія «Економіка та управління»).

25. Касьянова Н.В. До проблеми вибору стратегії розвитку підприємства / Н.В. Касьянова // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. пр. – Донецьк: ДонУЕП, 2010. – № 2. – С. 64-70. – (Серія «Економіка та управління»).

26. Касьянова Н.В. Модель оцінки точки біфуркації в розвитку підприємства / Н.В. Касьянова // Бізнес Інформ. – 2011. – № 7 (1). – С. 20-23.

Матеріали наукових конференцій

1. Касьянова Н.В. Кумулятивна стратегія розвитку підприємства / Н.В. Касьянова // Стратегія розвитку вітчизняних підприємств: матер. наук.-практ. конф. (23-24 жовт. 2003 р.). – Тернопіль: ТАНГ, 2003. – С. 165-167.

2. Касьянова Н.В. Проблемы стратегического развития предприятия / Н.В. Касьянова // Соціально-економічні проблеми перетворення громадянського суспільства: сучасне і майбутнє: матер. регіон. наук.-практ. конф. (23-24 квіт. 2004 р.). – Луганськ: Видавництво ЛНДІ соціально-трудова відносин, 2004. – С. 234-235.

3. Касьянова Н.В. Оцінка оптимальної стратегії фірми / Н.В. Касьянова // Економічні проблеми промислового розвитку в Україні: тези доп. і повідом. Всеукр. наук.-практ. конф. (19-20 трав. 2005 р.). – Донецьк: ІЕП НАН України, 2005. – С. 300-302.

4. Касьянова Н.В. Совершенствование системы управления кризисными предприятиями / Н.В. Касьянова, А.С. Ивженко // Маркетинг XXI століття: інтеграція науки і бізнесу: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (25-28 квіт. 2006 р., м. Святогірськ). – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – С. 79-81.

Особистий внесок: запропоновано заходи щодо удосконалення системи управління підприємством в умовах кризи.

5. Касьянова Н.В. Додана вартість як джерело розвитку крупних промислових підприємств / Н.В. Касьянова // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21-23 черв. 2006 р.). – Дніпропетровськ: НГУ, 2006. – С. 63-64.

6. Касьянова Н.В. Закономірності розвитку економічної системи / Н.В. Касьянова // Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку держави: тез. доп. міжнар. наук.-практ. конф. (6-7 жовт. 2006 р.). – Луцьк: Вежа, 2006. – С. 35-37.

7. Касьянова Н.В. Джерела розвитку машинобудівних підприємств України / Н.В. Касьянова // Управління розвитком: зб. наук. ст. [за матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми управління економічними процесами промислових підприємств» (14-15 листоп. 2006 р.)]. – Харків: ХНЕУ, 2006. – № 7. – С. 96-98.

8. Касьянова Н.В. Оцінка розвитку економічної системи / Н.В. Касьянова // Статистична оцінка соціально-економічного розвитку: зб. наук. пр. [за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (17 трав. 2007 р.)]. – Хмельницький: ХУУП, 2007. – С. 22-25.

9. Касьянова Н.В. Оцінка розвитку підприємства / Н.В. Касьянова // Формування механізму інноваційного розвитку сучасних соціально-економічних систем: теорія, методи, практика: матер. I Всеукр. наук.-практ. конф. (16-17 трав. 2007 р.). – Донецьк: ДонУЕП, 2007. – С. 36-39.

10. Касьянова Н.В. Машинобудування як основа розвитку промислового регіону / Н.В. Касьянова // Організація самодостатності промислового регіону: проблеми ринку, економіки і бізнесу: матер. Міжрегіон. наук.-практ. конф. (18 трав. 2007 р.). – Луганськ: ЛПСТ, 2007. – С. 131-136.

11. Касьянова Н.В. Основа методології економічного зростання підприємства / Н.В. Касьянова // Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: матер. V Міжнар. наук. практ. конф. (16-18 квіт. 2008 р.). – Черкаси: ЧДТУ, 2008. – С. 179-181.

12. Касьянова Н.В. Чинники розвитку машинобудівної галузі України / Н.В. Касьянова // Соціально-економічні реформи у контексті інтегрального вибору України: зб. наук. пр. [за матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 трав. 2008 р.)]. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – Т. 1. – С. 82-85.

13. Касьянова Н.В. Соціально-економічні чинники ефективності підприємства / Н.В. Касьянова // Соціально-економічні аспекти формування громадянського суспільства в Україні: матер. наук.-практ. конф. (6-7 черв. 2008 р.). – Умань: Візаві (СПД Сочінський), 2008. – С. 57-59.

14. Касьянова Н.В. Декомпозиція концепції розвитку підприємства / Н.В. Касьянова // Методологія та практика менеджменту на порозі XXI століття: загальнодержавні, галузеві та регіональні аспекти: матер. наук.-практ. конф. (13-14 трав. 2010 р.). – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. – Ч. 1. – С. 32-33.

15. Касьянова Н.В. Перспективи розвитку машинобудівної галузі України / Н.В. Касьянова // Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг: глобальні аспекти: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (21-23 лют. 2011 р.). – Україна-Словаччина: ДонДУЕТ, 2011. – С. 106-108.

Інші видання

1. Берсуцький Я.Г. Стратегічне управління підприємством: економіка та організація: навч. посіб. / Я.Г. Берсуцький, Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова. – Донецьк: ДІЕГП, 2001. – 164 с.

Особистий внесок: досліджено проблеми формування та вибору стратегії, запропоновано підсистеми забезпечення стратегічного управління.

2. Потенціал підприємства: формування та управління: навч. посіб. / Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова, А.Я. Берсуцький, Н.В. Вецепура, І.В. Рябовол, М.В. Савченко; за ред. Я.Г. Берсуцького. – 2-ге вид. – Донецьк: ДонУЕП, 2004. – 243 с.

Особистий внесок: запропоновано систему управління потенціалом підприємства за вартісними критеріями, розроблено механізм антикризового управління потенціалом підприємства.

АНОТАЦІЯ

Касьянова Н.В. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Інститут економіки промисловості НАН України, м. Донецьк, 2012.

Дисертацію присвячено розробці та обґрунтуванню теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо формування механізму управління розвитком промислового підприємства, заснованого на використанні кумулятивного підходу, сутність якого полягає в урахуванні біфуркаційного характеру розвитку підприємства, що дозволяє здійснити якісні зміни у структурі та діяльності підприємства, досягнути якісно нового рівня його конкурентних переваг за рахунок накопичення та своєчасного використання внутрішнього і зовнішнього потенціалів підприємства. Розроблений механізм дозволяє підвищити ефективність управління розвитком промислових підприємств у сучасних умовах.

Механізм управління розвитком промислового підприємства на основі кумулятивного підходу включає три основних блоки: оцінка потенціалу підприємства, у якому згруповані управлінські процеси, пов'язані з визначенням достатності складових потенціалу підприємства для здійснення переходу на якісно новий рівень розвитку підприємства та отримання кумулятивного ефекту від найбільш ефективного використання ресурсів і компетенцій промислового підприємства; визначення точок біфуркації – моментів нерівноваги діяльності підприємства, які дозволяють змінити стратегії підприємства та досягнути мети розвитку за мінімальних витрат матеріальних, фінансових і людських ресурсів; формалізований вибір оптимальної стратегії розвитку підприємства, яка базується на врахуванні як інтересів та можливостей промислового підприємства, так і пріоритетів розвитку відповідної галузі.

Ключові слова: підприємство, розвиток, управління розвитком, кумулятивний підхід, кумулятивна стратегія, механізм управління розвитком, оцінка потенціалу, визначення точки біфуркації, управління біфуркацією, стратегія розвитку підприємства.

АННОТАЦІЯ

Касьянова Н.В. Управление развитием предприятия на основе кумулятивного подхода. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – Экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Институт экономики промышленности НАН Украины, г. Донецк, 2012.

Диссертация посвящена разработке механизма управления развитием промышленных предприятий, основанного на понятийно-категориальном аппарате, концепции кумулятивной стратегии развития предприятия и методологическом обеспечении кумулятивного подхода. Проведенный диалектический анализ основных понятий системы развития предприятий позволил формализовать авторскую трактовку. Развитие предприятия – это направленные, необратимые изменения структуры и функции предприятия, которые обуславливают его переход в качественно новое состояние, соответствующее более высокому технологическому укладу, путем взаимодействия элементов внутренней и внешней среды.

В результате анализа трактовок понятия методологии определено, что методология управления развитием предприятия включает раздел, посвященный области экономических знаний, представляющий собой упорядоченную, структурированную и организованную совокупность принципов, концепций, инструментов и методов, которые служат для оценки, анализа и управления развитием предприятий. Разработанная концепция кумулятивной стратегии развития промышленного предприятия основана на синтезе процессного, системного, ситуационного, целевого, синергетического и кумулятивного подходов. Сущность кумулятивного подхода заключается в учете бифуркационного характера развития предприятия, что позволяет осуществить качественные изменения в структуре и деятельности предприятия, достичь качественно нового уровня конкурентных преимуществ за счет накопления и своевременного использования внутреннего и внешнего потенциалов предприятия. В основе кумулятивного подхода лежит предположение, что достаточно малое изменение начальных условий функционирования предприятия, находящихся вблизи точки бифуркации, может привести к качественно новому поведению промышленного предприятия как нелинейной динамической экономической системы.

Механизм управления развитием промышленного предприятия на основе кумулятивного подхода включает три основных блока: оценка потенциала предприятия, в котором сгруппированы управленческие процессы, связанные с определением достаточности составляющих потенциала предприятия для осуществления перехода на качественно новый уровень развития предприятия и получения кумулятивного эффекта от наиболее эффективного использования ресурсов и компетенций промышленного предприятия; определение точек бифуркации – моментов неравновесия деятельности предприятия,

которые позволяют изменить стратегию предприятия и достичь цели развития при минимальных расходах материальных, финансовых и человеческих ресурсов; формализованный выбор стратегии развития предприятия, которая учитывает как интересы и возможности промышленного предприятия, так и приоритеты развития соответствующей отрасли.

Задачи управления потенциалом предприятия в предложенной постановке – достижение необходимых для предприятия значений параметров функциональных составляющих потенциала предприятия при минимальных объемах управляющих усилий, необходимых для достижения выбранного состояния. Под необходимым уровнем функциональных составляющих потенциала предприятия понимается такое состояние, которое обеспечивает возможность достижения кумулятивного эффекта и реализации кумулятивной стратегии развития промышленного предприятия. В работе предлагается проводить оценку достаточности потенциала на основе анализа каждого из выделенных элементов с помощью коэффициентов уверенности. Каждый из факторов рассматривается как свидетельство возможности развития конкурентной функциональной составляющей стратегического потенциала предприятия.

Управление бифуркацией предприятия в рамках кумулятивной стратегии заключается в том, чтобы посредством изменения управляющего параметра или управляющей подсистемы приблизить предприятие к состоянию неустойчивости и подтолкнуть к выбору новой траектории развития. Для практической реализации этой задачи необходимо определить моменты неравновесия предприятия и обосновать управляющие параметры, изменяя которые можно приблизиться к точке бифуркации. Предложена математическая модель нахождения точки бифуркации в пространстве параметров и определения типа бифуркации по временному ряду, что позволяет дать оценку текущего состояния экономического объекта с точки зрения локальной или глобальной устойчивости в наглядном графическом виде, определить точки равновесия на детерминированной ветви развития и исследовать временную деформацию потенциальных функций.

Моделирование процесса выбора стратегии развития предприятия из множества возможных траекторий поведения предприятия в момент бифуркации и определения наиболее эффективного варианта предлагается осуществлять с помощью метода анализа иерархий. Предложенная методика позволяет математически обоснованно подойти к проблеме выбора стратегии, формализовать критерии выбора стратегии развития предприятия и определить комплекс соответствующих стратегических мероприятий.

Для практической реализации концепции кумулятивной стратегии развития предприятия разработано информационное обеспечение, в котором консолидированы модели функционирования и прогнозирования развития с системой мониторинга внешней среды, что позволяет повысить эффективность функционирования системы управления предприятием за счет большей аргументированности и оперативности принятия решений. Разработанное организационное обеспечение управляемого развития промышленного предприятия предполагает осуществление бизнес-процесса управления развитием с помощью центра по вопросам развития предприятия, что дает возможность

руководству иметь стратегическое видение развития и позволяет осуществлять сбалансированное развитие всех сфер деятельности предприятия.

Ключевые слова: предприятие, развитие, управление развитием, кумулятивный подход, кумулятивная стратегия, механизм управления развитием, оценка потенциала, определение точки бифуркации, управление бифуркацией, стратегия развития предприятия.

SUMMARY

Kasyanova N.V. Management of an enterprise using cumulative approach. – Manuscript.

Thesis for doctor of economic science in specialty 08.00.04 – Economics and Enterprise Management (by Types of Economic Activity). – Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, Donetsk, 2012.

The thesis is devoted to development and substantiation of theoretical and methodological principles and practical recommendations on the formation mechanism of industrial enterprises' development which is based on the use of cumulative approach, the essence of which is the account of bifurcation nature of the enterprise development, which allows to make quality changes in the structure and activity of the enterprise to achieve a new level of its competitive level through the accumulation and timely use of internal and external enterprise's potential. The invented mechanism allows to increase the efficiency of industrial enterprises development in the modern world.

Mechanism of industrial enterprise development's management which based on cumulative approach is including three general blocks: rating of enterprise potential in which gathered such management processes that are connected with the adequacy defining of enterprise potential for transition to the brand new level and receiving cumulative effect from the most effective using of resources and competence of enterprise industry; defining of the bifurcation points as imbalance moments in enterprise activity, that allows us to change enterprise strategy and archive the goal of development level using material, financial and human resources as less as possible; formalized selection of the optimal enterprise development strategy, which is based on the consideration of interests, opportunities of the industrial enterprise and priorities of corresponding branch development.

Keywords: enterprise, development, development management, cumulative approach, cumulative strategy mechanism of development management, potential rating, defining of the bifurcation points, bifurcation management, enterprise development strategy.